

Dick van Gameren &
Pierijn van der Putt

Fragmenten van een ideale stad

Fragments of an Ideal City

Le Corbusier, project for Saint-Dié,
figure-ground tekening
Le Corbusier, project for Saint-Dié,
figure-ground plan
tekening/drawing: Wayne Copper

The Urban Enclave

De stadsenclave

Parma, *figure-ground* tekening
Parma, figure-ground plan
tekening/drawing: Wayne Copper

DASH

Uit de inmiddels klassieke studie *Collage City* van Colin Rowe en Fred Koetter worden de twee naast elkaar geplaatste tekeningen van Saint-Dié en Parma waarschijnlijk het meest geciteerd. De tegenstelling tussen de traditionele stad waarin de open ruimte gedefinieerd wordt door de gebouwde massa (Parma), en de twintigste-eeuwse moderne stad waarin de bouwmassa verloren in een onbepaalde open ruimte lijkt te staan (Saint-Dié), wordt hier zichtbaar gemaakt. De twee tekeningen, door de auteurs *figure-ground* tekeningen genoemd, lijken elkaars inverse, en de auteurs trekken daarbij een parallel met figuur-achtergrond diagrammen uit de Gestaltpsychologie. Door de letterlijk en figuurlijk zwart/wit weergave wordt de tegenstelling tussen beide modellen op de spits gedreven.

Na deze tekeningen volgt een op dezelfde wijze getekende weergave van Le Corbusier's Plan Voisin. Dit plan is spreekwoordelijk geworden voor een architectuurvertoog, waarin de moderne stad zonder enige schroom werd gepropageerd als heelmeester van alle kwalen van de samenleving.

Plan Voisin kan echter ook gezien worden als een in elkaar schuiven van de traditionele en de moderne stad. Het is een fragment, hoewel zeer omvangrijk, van de Ville Contemporaine, geplaatst in het hart van Parijs. Er ontstaat een enclave, een gebied met een eigen, herkenbare structuur die is ingebed in een andere structuur en daarop tracht aan te sluiten. Een aantal monumenten is behouden en de meanderende blokken van de nieuwe invulling zoeken aarzelend contact met het niet uitgewiste place Vendôme. Precies deze eigenschap van het Plan Voisin – zowel de botsing als de inpassing van twee ogenschijnlijk ver van elkaar verwijderde stadsbeelden – lijkt Rowe en Koetter te interesseren. In *Collage City* volgen nog veel voorbeelden van dergelijke enclaves, allemaal getekend in die kenmerkende, haast polariserende stijl.

Pleinen, straten, hoven

Het in schaal en radicaliteit onovertroffen Plan Voisin is zeker niet de eerste poging om binnen de contouren van de bestaande stad een alternatief te bieden, gevrijwaard van alle gevaren en misstanden van het omringende. De middeleeuwse begijnhoven zijn een vroeg voorbeeld van de stadsenclave. Ze werden gesticht om alleenstaande vrouwen een veilig onderkomen te bieden, waar het geweld van de stad niet kon doordringen, en waar ruimte was voor religie en onderlinge solidariteit. Dit ideaal van een betere samenleving werd in de begijnhoven in de Nederlandse steden aanvankelijk gerealiseerd in de vorm van autonome en afgeschermd gebieden, die echter geen andere vorm of structuur hadden dan de omringende stad. Ze waren een stad-in-de-stad met een eigen, vaak regelmatig stratenpatroon. Het vroege Leuvense Begijnhof is hiervan een prachtig voorbeeld, eerst aan de rand van de stad gelegen, maar er al snel in opgenomen. Andere begijnhoven, zoals in Brugge of Amsterdam, zijn georganiseerd rond groene hoven, en brengen zo de natuur terug in de stad. Poorten verbinden de ommuurde hoven met de stad, zoals de stadspoorten vervolgens weer de stad met het open land verbinden.

Het is niet verwonderlijk dat Kropholler vanuit zijn religieuze inspiratie het model van de afgesloten hof gebruikt voor zijn Linnaeushof in Amsterdam. Deze hof, opgebouwd uit een doorgaande, afschermende randbebouwing binnen een bestaand bouwblok, doet zich voor als een fragment van een gedroomde middeleeuwse stad, waar in eenheid en eenvoud wordt samen-

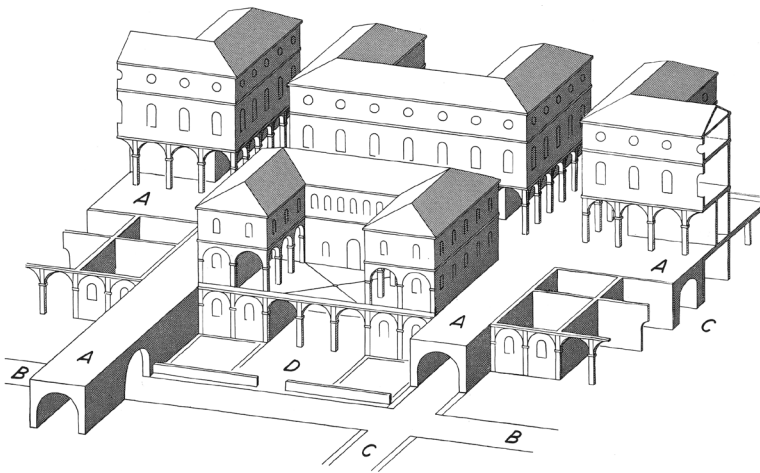
The two drawings most often cited from Colin Rowe and Fred Koetter's now-classic study, *Collage City*, are probably those, set side by side, of Saint-Dié and Parma. Their juxtaposition visualizes the contrast between the traditional city, in which the open space is defined by the building mass (Parma), and the twentieth-century modern city, in which the building mass seems to be lost in an indeterminate open space (Saint-Dié). Each of the two drawings, dubbed figure-ground plans by the authors, seems to be the inverse of the other, and the authors draw a parallel with the figure-ground diagrams of Gestalt psychology. The black-and-white representation – literal and figurative – emphasizes the contrast between the two models to its utmost.

These plans are followed by a representation, drawn in similar style, of Le Corbusier's Plan Voisin. This design has become the embodiment of an architectural philosophy in which the modern city was presented, without a shred of hesitation, as the healer of all of society's ills. Yet the Plan Voisin can also be seen as the traditional city and the modern city being slotted into one another. It is a fragment, albeit quite a sizable one, of the Ville Contemporaine, set in the heart of Paris. It creates an enclave, an area with its own, distinctive structure, imbedded in another structure and attempting to connect with it. A number of landmarks have been retained and the meandering blocks of the new layout make tentative contact with the Place Vendôme, which has not been erased. It is precisely this aspect of the Plan Voisin – the collision as well as the mutual adaptation of two apparently highly divergent visions of the city – that seems to fascinate Rowe and Koetter. *Collage City* is filled with many more examples of such enclaves, all drawn in that characteristic, almost polarizing style.

Squares, Streets, Courtyards

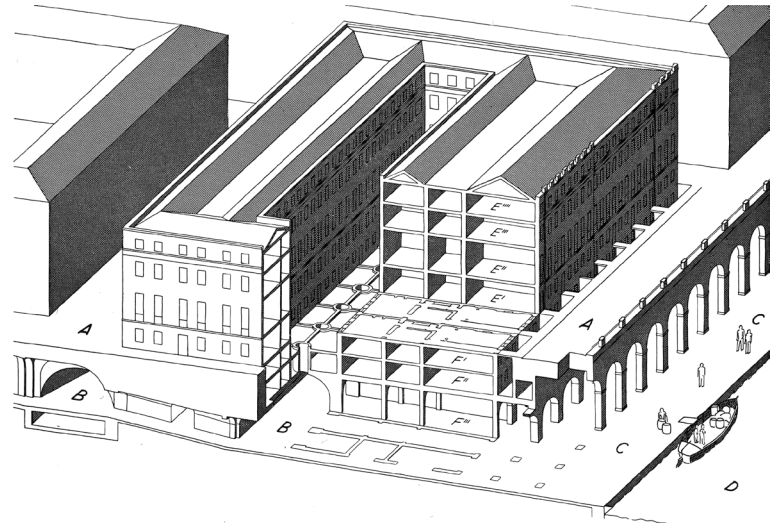
The Plan Voisin, unsurpassed in scale and radical approach, is hardly the first attempt to provide, within the contours of the existing city, an alternative sheltered from all the dangers and inequities that surround it. The beguinages of the Middle Ages are an early example of the urban enclave. They were established to provide a safe haven for single women, where the chaos of the city could not penetrate and where there was room for religion and mutual solidarity. This ideal of a better society was initially achieved in the beguinages of Dutch cities in the form of areas that were autonomous and secluded, but whose form and structure were no different from those of the surrounding city. They were a city-within-the-city, with their own, usually regular street pattern. The early Begijnhof in Leuven is a wonderful example of this, initially situated on the edge of the city but soon absorbed into it. Other beguinages, such as those in Bruges or Amsterdam, were organized around green courtyards, thereby bringing nature back into the city. Gates connect the walled courts to the city, just as the city gates linked the city to the open countryside.

It is no surprise that architect A.J. Kropholler, given his religious inspirations, used the model of the secluded court for his Linnaeushof in Amsterdam. This courtyard structure, made up of a continuous ring of buildings inside an existing housing block, comes off as a fragment of an imagined medieval city, whose residents live together in unity and simplicity around the dominant presence of a church. The twentieth century reveals itself only in the use of a section of the inner courtyard as tennis courts. The link to the surrounding city is kept to a minimum, thanks to two narrow passageways flanked by tall buildings.

Opengewerkte projecties van respectievelijk Leonardo da Vinci's schets voor een ideale stad en het Adelphi-project van de gebroeders Adam, beide uit Bernoulli's *Die Stadt und ihr Boden*. De bijschriften luiden: Da Vinci: Twee boven elkaar liggende wegensystemen. Het onderste systeem heeft open wegen BB voor verkeer en ondergrondse CC voor het transporteren van afval; het bovenste net AA is alleen voor voetgangers. Het eerstgenoemde geeft toegang tot zowel de kelders als de binnenplaatsen van de gebouwen,

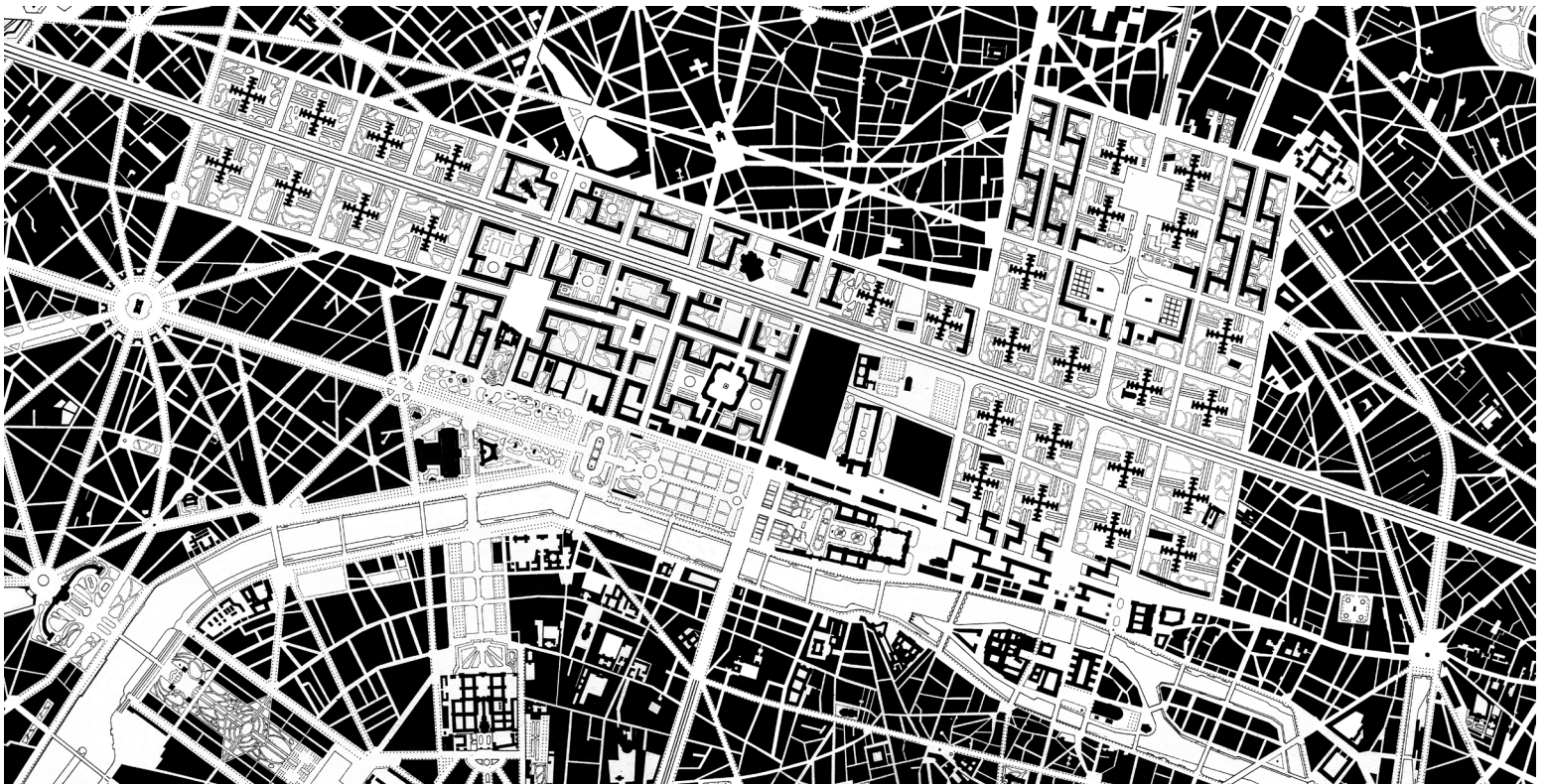
het laatstgenoemde tot de ingangen en tot de vertrekken op de begane grond. Adelphi: Het onderste wegennet BB staat aan één kant in verbinding met de Theems D en de kade C aan de andere kant met het keldercomplex, terwijl het bovenste wegennet AA, met een verhoogd terras dat uitzicht biedt over de Theems, direct toegang geeft tot de hoofdingangen en benedenverdiepingen van de afzonderlijke woningen.

Exploded views of Leonardo da Vinci's sketch of an ideal city and the Adam brothers' Adelphi project, both from Bernoulli's *Die Stadt und ihr Boden*. The captions read as follows: Da Vinci: Two superimposed road systems. Lower system with open roads BB for traffic and subway CC for conveying refuse; upper system AA for pedestrians only. The former gives access to both basements and courts of the buildings, the latter to entrances and ground floor rooms.

Adelphi: A lower road system BB is connected with the Thames D and wharf C on one side and basement complex on the other, whilst upper road system AA with elevated terrace looking over the Thames gives direct access to main entrances and ground floors of the individual houses.

Le Corbusier, Parijs, Plan Voisin, 1925, figure-ground tekening
 Le Corbusier, Paris, Plan Voisin, 1925, figure-ground plan tekening/drawing: Steve Hurr & Stuart Cohen

geleefd rondom een dominant aanwezig kerkgebouw. De twintigste eeuw verraadt zich alleen door de invulling van een deel van de binnenhof met een tennispark. De verbinding met de omliggende stad is geminimaliseerd door twee smalle, door hoge bebouwing geflankeerde doorgangen.

Meer recent neemt Rob Krier in de Noorderhof in Amsterdam-Slotermeer hetzelfde ruimtelijk model weer op, nu echter ontdaan van ideologische drijfveren. Hij beperkt zich tot de vorm, tot een nostalgische herinnering aan een verleden dat in Van Eesteren's Westelijke Tuinsteden juist zo radicaal werd uitgesloten. Door de ligging van de Noorderhof in de moderne leegte, en omdat er geen relatie wordt gelegd met de stempels van de omringende naoorlogse stad, hebben de overdekte doorgangen in de randbebouwing van het plan hun verbindende functie verloren, en versterken ze slechts de idee van afzondering. De kerk die er al stond, een kenmerkend product van de Delftse School en ontworpen door haar geestelijk vader Granpré Molière, heeft echter opeens zijn natuurlijke biotoop gevonden, opgenomen in het grillige straten- en pleinenpatroon van de Noorderhof.

Het klassieke en het moderne ideaal

Het grotendeels afgebroken Adelphi-complex, geïnspireerd op de resten van Diocletianus paleis in Split, introduceerde in de achttiende eeuw plotsklaps een fragment van de klassieke Romeinse stad in de chaos van het geleidelijk gegroeide Londen. De onvermoede mogelijkheden van een grootschalige ontwikkeling in een stad, die tot dan toe van huis tot huis gegroeid was, werd 200 jaar later een belangrijke inspiratiebron voor uitgerekend hen, die de klassieke stad wilden bestrijden.

De Zwitserse stedenbouwer Hans Bernoulli publiceerde in 1946 een handzame studie met de titel *Die Stadt und ihr Boden (Towns and the land)*. Het boek beschrijft de oorzaak van de problemen om de verstopte steden daadwerkelijk te moderniseren: het versnipperde grondbezit, dat in Bernoulli's ogen noodzakelijke grootschalige vernieuwing tegenhoudt. In een opengewerkte projectie toont Bernoulli de ideale stad volgens Leonardo da Vinci. Deze stad kent twee maaivelden: een onderlaag met straten voor (vracht)verkeer die toegang geven tot opslag- en dienstruimten, en hier bovenop een tweede, aan de open lucht blootgesteld tweede maaiveld, waar voetgangers ongehinderd de entreehallen en binnenplaatsen van de bouwblokken kunnen bereiken. Een dergelijk radicaal voorstel, dat de moderne stedenbouw van de twintigste eeuw als de optimale oplossing voor de verkeersproblematiek in de steden beschouwde, kan alleen op de schaal van totale bouwblokken worden gerealiseerd. Als een eerste verwerkelijking van dit ideaal toont Bernoulli een op dezelfde manier getekende projectie van het Adelphi, dat op volstrekt vergelijkbare wijze twee maaivelden heeft.

In Aldo Rossi's *l'Architettura della Città* uit 1966, zijn beroemde kritiek op de moderne stedenbouw, worden de twee afbeeldingen uit Bernoulli opnieuw gebruikt. Rossi geeft een uitgebreid commentaar op Bernoulli's benadering van de stad, en, uiteraard, op zijn pleidooi voor grootschalige vernieuwing van de bestaande stad. Hij waardeert echter wel Bernoulli's aandacht voor het architectonisch object en geeft aan dat de waarde van het Adelphi-project juist ligt in het gegeven dat een ideaal model voor woningbouw als gebouwd object een katalysator voor de ontwikkeling van een stad kan zijn.

More recently, Rob Krier adopted the same urban planning model for the Noorderhof in Amsterdam-Slotermeer, though now stripped of any ideological motives. He confined himself to the form, to a nostalgic reminder of a past that had been so deliberately and so radically excluded from Van Eesteren's expansion plan for Amsterdam, the 'Westelijke Tuinsteden'. Because of the Noorderhof's situation in the modernist open space, and because no attempt is made to relate to the templates of the surrounding post-war city, the covered passageways in the plan's outer ring of buildings have lost their connective function; they merely reinforce the notion of seclusion. On the other hand, the church that was already on site, a characteristic product of the Delft School and designed by its spiritual father Granpré Molière, has suddenly found its natural biotope, absorbed in the whimsical pattern of streets and squares of the Noorderhof.

The Classical and the Modern Ideal

In the eighteenth century, the (now largely demolished) Adelphi complex, inspired by the ruins of Diocletian's Palace in Spalato, suddenly introduced a fragment of the classical Roman city into the chaos of organically evolved London. Two centuries later, the unexpected possibilities of a mass-scale development within a city that had hitherto grown house by house would become a vital source of inspiration to, of all people, those who were working to do away with the classical city.

In 1946, Swiss urban planner Hans Bernoulli published a concise study, *Die Stadt und ihr Boden (Towns and the Land)*. The book describes the root of difficulties encountered in a genuine modernization of clogged cities: their fragmented land ownership, which in Bernoulli's view blocked necessary mass-scale regeneration. In an exploded view, Bernoulli shows the ideal city according to Leonardo da Vinci. This city has two surface levels: a lower level of streets for traffic and transport providing access to storage and service areas, and on top of this a second, open-air surface level, where pedestrians have unrestricted access to the entrance halls and courtyards of the housing blocks. A proposal as radical as this, which the modernist urban planning of the twentieth century considered the optimum solution to urban traffic problems, can only be achieved on the scale of entire housing blocks. As a first implementation of this ideal, Bernoulli shows a view of the Adelphi, drawn in the same style, featuring, in an entirely comparable way, two surface levels.

The two illustrations in Bernoulli's study are used again in Aldo Rossi's 1966 *The Architecture of the City*, his famous critique of modernist urban design. Rossi provides an extensive commentary on Bernoulli's approach to the city and, of course, on his advocacy for a regeneration of the existing city on a mass scale. He notes his appreciation, however, for Bernoulli's attention to the architectural object and argues that the value of the Adelphi project actually lies in the fact that an ideal model for public housing, as a built object, can be a catalyst for the development of a city.

Towers and Slabs

When the Barbican Report was published in 1959, with its definitive proposal for the mass-scale regeneration of the north section, razed virtually to the ground, of the City of London, architects Chamberlin, Powell & Bon seemed to have the ultimate embodiment of Le Corbusier's ideals in mind. As in the Plan Voisin,

Torens en schijven

Als in 1959 het Barbican-rapport met het definitieve voorstel voor de grootschalige vernieuwing van het vrijwel geheel verwoeste noordelijk deel van de Londense City wordt gepubliceerd, lijken de ontwerpers Chamberlin, Powell & Bon de uiteindelijke verwezenlijking van Le Corbusier's idealen voor ogen te hebben. Net als in het Plan Voisin meanderen de bouwblokken en staan hoge torens ogenschijnlijk vrij in de ruimte. Het rapport zelf laat echter zien dat heel andere inspiratiebronnen een rol speelden: ook hierin verschijnen de twee projecties uit Bernoulli's boek van Da Vinci's ideaalstad en het Adelphi, en daarnaast een foto van het laatste project, samen met beelden van klassieke Londense pleinen en straten. De verwijzing naar het Adelphi is evident: het belangrijkste kenmerk van Barbican is het dubbele maaiveld, een systeem van decks en bruggen voor voetgangers, ongeveer 10 m boven het oorspronkelijke maaiveld, waarop nu het autoverkeer wordt afgewikkeld.

Verdiept ten opzichte van het voetgangersdeck liggen pleinen, waterpartijen en tuinen, die net als bij de traditionele Londense *squares* alleen toegankelijk zijn voor de bewoners. De bewaard gebleven kerk van St Giles' Cripplegate vormt samen met enkele restanten van de stadsmuur een eenzame herinnering aan het verder uitgewiste verleden. In het ontwerp van de open ruimte wordt een belangrijk verschil zichtbaar met Plan Voisin. De daar continu doorlopende, maar onbepaalde groene tussenruimte is in Barbican helder gedefinieerd volgens traditionele ruimtelijke modellen.

Ten tijde van het rapport uit 1959 sprak Nikolaus Pevsner nog van 'het pronkstuk van het twintigste-eeuwse Londen', maar in 1973 beschreef *Architectural Review* het project al als het model van een vroeg gesneuveld toekomst; Reyner Banham had het zelfs over een door haar zelf opgericht getto voor de middenklasse. Wel is duidelijk dat het voetgangerssysteem door de hoge positie ten opzichte van het omringende maaiveld niet goed is aangesloten op de omringende stad, waardoor deze moderne enclave gekenmerkt wordt door een, overigens door de ontwerpers bewust nagestreefd, isolement ten opzichte van de omgeving.

In dezelfde periode als het ontwerp voor Barbican maakt Fernand Pouillon zijn ontwerp voor de *Résidence du Point du Jour* in Parijs. Puttend uit hetzelfde moderne repertoire van woontorens en lagere, in meanderende vormen gecombineerde, schijf-vormige woongebouwen, vult Pouillon de terreinen op van een voormalige autofabriek in de Parijse voorstad Boulogne-Billancourt. De blokken omsluiten ook hier een aantal hoven, ingericht als autovrije tuinen en terrassen. Door de omgeving niet buiten te sluiten, maar deze met behulp van een grote reeks transparante doorgangen juist binnen te halen, hecht het plan zich op een vanzelfsprekende manier aan de omgeving. Even overtuigend als het door de ontwerper geciteerde klassieke voorbeeld: het eveneens naadloos in de context opgenomen Palais Royal in het centrum van Parijs, dat stad en tuin tegelijk is.

Gebouw en veld

Het moderne ideaal van torens bovenop een ongerept, openbaar te betreden groengebied is ondanks alle kritiek niet verdwenen. Het is terug te vinden in actuele plannen als het Amsterdams Funenpark van de Architecten Cie., al zijn de torens hier teruggebracht tot stadsvilla's van maximaal vijf lagen. Ook hier (net als

there were meandering housing blocks and tall towers seemingly standing free in open space. The report itself, however, reveals that entirely different sources of inspiration played a role: here too we find the two views of Da Vinci's ideal city and the Adelphi out of Bernoulli's book, along with a photograph of the latter project and pictures of classic London squares and streets. The reference to the Adelphi is obvious: the most prominent feature of the Barbican is its double surface level, a system of decks and bridges for pedestrians, about 10 m above the original ground level, which now accommodates automobile traffic.

Sunken in relation to the pedestrian deck are courts, water features and gardens, accessible only to the residents as in traditional London squares. The preserved church of St Giles' Cripplegate, along with a few remnants of the city walls, forms a lonely reminder of an otherwise obliterated past. The design of the open space reveals a vital difference from the Plan Voisin: the latter's continuous but indeterminate green space between buildings has been defined, in the Barbican, according to traditional urban planning models.

When the report came out in 1959, Nikolaus Pevsner called it 'the showpiece of twentieth-century London', yet in 1973 *Architectural Review* was already describing the project as a 'model for a short-lived future'; Reyner Banham even referred to it as a ghetto the middle class had erected for itself. What is clear is that the pedestrian system, due to its elevated position in relation to the surrounding ground level, was not properly connected to the city around it, which means this modernist enclave is characterized by isolation from its surroundings – an isolation deliberately intended by its designers.

During the same period as the design of the Barbican, Fernand Pouillon produced his design for the *Résidence du Point du Jour* in Paris. Drawing from the same modernist repertoire of residential towers and shorter, slab-shaped housing blocks combined in meandering shapes, Pouillon filled the precincts of a former car factory in the Paris suburb of Boulogne-Billancourt. Here too the blocks enclose a number of courtyards, laid out as car-free gardens and terraces. Because the surroundings are not kept out but in fact drawn in by means of a great series of transparent passages, the plan grafts naturally onto the surrounding area – as convincingly as the classical example cited by its designer: the Palais Royal in the centre of Paris, which fits equally seamlessly into its context and is city and garden all at once.

Building and Field

In spite of all the criticism, the modernist ideal of towers soaring above a pristine, publicly accessible green space has not gone away. It can be found in current plans such as Architecten Cie.'s Funen Park in Amsterdam, although here the towers have been reduced to 'urban villas' of no more than five stories. Here too (as in the Barbican) the indeterminate area between buildings has been replaced by clearly defined spaces. Incidentally, the architect calls the plan a reinterpretation of the Garden City model, something the designers of the Barbican made a point of rejecting.

A remarkable thing about Funen Park is that its design is contextual and yet creates its own conditions at the same time. That is to say, Funen Park is separated from the noisy railway line by a long, high building acting as a screen, which follows the curve of the tracks. This building also creates a 'hinterland' in which an entirely

in Barbican) heeft de ongedefinieerde tussenruimte plaats gemaakt voor een duidelijk gekarakteriseerde. Overigens noemt de architect het plan een herinterpretatie van het tuinstadmodel, waar de ontwerpers van Barbican zich juist van distantieerden.

Opvallend aan Funenpark is dat het ontwerp tegelijkertijd contextueel is als zijn eigen condities creëert. Dat wil zeggen: Funenpark wordt van de lawaaïge spoorlijn gescheiden door een hoog en lang scherm – dat bovendien precies de kromming van het spoor volgt – maar daarmee wordt ook een ‘achterland’ gecreëerd, waarin een geheel eigen ordening en weefsel kan ontstaan. Wat dus begint als een reactie op een eigenschap van de omgeving, leidt tot een tabula rasa die geheel naar eigen inzicht kan worden ingevuld. Juist door het spoor en de succesvolle poging om die buiten te houden, wordt het idee versterkt van een idylle, een oase.

Het begrip park staat ook centraal in een andere nieuwe invulling in een bestaande stad: het Chassé Park in Breda van OMA. Ook hier impliceert de benaming ‘park’ dat de tussenruimte ontworpen is en niet een ‘toevallig’ negatief is van de bebouwing. In het ‘verdampende stad’-model van Rem Koolhaas, waarin absolute openheid en vrijheid worden opgeëist om een geconstrueerde chaos te ontwerpen, lijkt geen plaats weggelegd voor ethische en esthetische normen, noch voor referenties naar ofwel de klassieke stad ofwel de tuinstad.¹ Dat neemt niet weg dat ook de bouwvolumes in het Chassé Park zijn afgestemd op de context. De verbinding tussen enclave en stad wordt niet meer gedefinieerd door poorten of stijppunten, maar door weidse openingen en verdoorgevoerde zichtlijnen. In deze verdampende stad komt het anti-stedelijke ideaal van het door Jefferson aan het eind van de achttiende eeuw in de net geboren Verenigde Staten van Amerika geïntroduceerde campusmodel, in volle glorie naar voren. De campus is in dit model een doorlopend groen veld, een arcadisch landschap waar gebouwen als suggestieve objecten losjes zijn rondgestrooid.

Meerduidigheid

In de beschreven projecten wisselen begrippenparen als ‘onbegrensde of afgebakende ruimte’, ‘verbinding en afsluiting’ en ‘historische referenties of nieuw geformuleerde idealen’ elkaar voortdurend af, zoals voor- en achtergrond elkaar afwisselen in de *figure-ground* tekeningen uit *Collage City*.

Er zijn ook voorbeelden van stadsenclaves, waar de tegen-gestelde fenomenen gelijktijdig aanwezig blijken te zijn. De Rabenhof in Wenen is een stadsenclave, waarin ruimtelijke en maatschappelijke idealen tot een karakteristieke, maar ook zeer hybride opzet leidden. Het complex verbindt in één enkel groot gebaar een superstructuur, een reeks door poorten met elkaar verbonden hoven en een traditioneel stratenpatroon tot een weergaloos ruimtelijk netwerk, omringd door een negentiende-eeuwse stad wier eendimensionale eenduidigheid door deze ingreep uit de jaren 1920 genadeloos wordt blootgelegd.

Zestig jaar later weet Piet Blom langs de Oude Haven in Rotterdam de complexiteit van de historische stad, die in 1940 door het schandalige bombardement werd weggevaagd, terug te brengen in een ontwerp dat de meest uiteenlopende verschijningsvormen aanneemt. In de gelijkwaardigheid van allerlei uiteenlopende vormen en referenties krijgt het door zijn leermeester Aldo van Eyck gehanteerde begrip tweelingfenomenen opnieuw vorm.

separate organization and fabric can emerge. So what starts as a response to a feature of the environment results in a tabula rasa that can be filled entirely as its designers see fit. The tracks and the successful effort to keep them out reinforce the very idea of an idyll, an oasis.

The concept of a park is also at the centre of another new intervention in an existing city: OMA's Chassé Park in Breda. Here too, the name ‘park’ implies that the space between buildings has been designed and is not a ‘random’ negative of these buildings. Rem Koolhaas's ‘evaporated city’ model, in which absolute openness and freedom are claimed in order to design a constructed chaos, seems to allow no room for ethical and aesthetic standards or for references either to the classical city or to the garden city.¹ Nevertheless, the building volumes in the Chassé Park are undeniably adapted to their context. The link between enclave and city is no longer defined by gates or entrance halls, but by panoramic openings and sightlines extending far into the distance. In this evaporated city the anti-urban ideal of the campus model, introduced by Jefferson at the end of the eighteenth century in the new-born United States of America, comes to the fore in all its glory. In this model the campus is a continuous green field, an Arcadian landscape over which buildings have been casually scattered as suggestive objects.

Multiplicity

In the projects under discussion, pairs of concepts like ‘unlimited or demarcated space’, ‘connection and exclusion’ and ‘historical references or newly formulated ideals’ constantly alternate, the way foreground and background alternate in the figure-ground plans in *Collage City*.

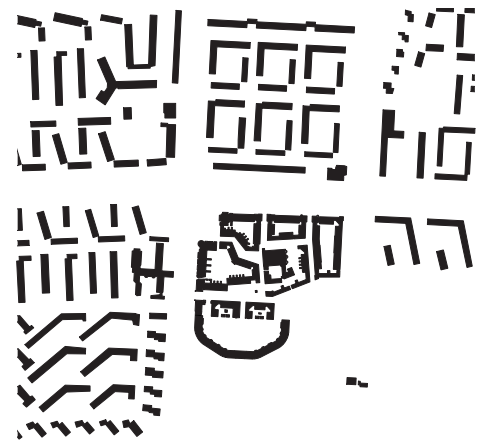
There are also examples of urban enclaves in which these opposing phenomena are present at the same time. The Rabenhof in Vienna is an urban enclave in which urban planning and social ideals led to a characteristic yet highly hybrid layout. In one single grand gesture, the complex links a superstructure, a series of courts connected by gates and a traditional street pattern into a network of unparalleled spaciousness, in the midst of a nineteenth-century city whose one-dimensional sameness this intervention in the 1920s mercilessly exposed.

Sixty years later, along the Oude Haven in Rotterdam, Piet Blom managed to resurrect the complexity of the historic city, obliterated by the shameful 1940 bombardment, in a design that takes the most diverse of forms. By putting all sorts of disparate shapes and references on an equal footing, it breathes new life into the concept of the twin phenomenon applied by his mentor, Aldo van Eyck.

Fragments

For all that the proponents of traditional urban design have repeatedly used the figure-ground plans in *Collage City* to illustrate the *horror vacui* they experience in the modern city, ultimately the book itself is not an unambiguous argument in favour of the traditional city. In fact it advocates a city composed of fragments, each testifying to a different notion of the city. This city, made up of miniature utopias, represents the true ideal city.

The idea of this pluriform city seems more current than ever. It is now clear that the homogeneous society of 50 years ago has changed for good. Highly divergent modes of life and culture are all seeking a place within our cities. This calls for a city with differences

Reeks van *figure-ground* tekeningen van tien stads-enclaves, van links naar rechts, boven naar beneden:

- Groot Begijnhof, Leuven
- Linnaeushof, Amsterdam
- Noorderhof, Amsterdam
- Adelphi, Londen
- Barbican, Londen
- Résidence du Point du Jour, Parijs
- Funenpark, Amsterdam
- Chassé Park, Breda
- Rabenhof, Wenen
- Oude Haven, Rotterdam

Series of figure-ground plans of ten urban enclaves, left to right, top to bottom:

- Groot Begijnhof, Leuven
- Linnaeushof, Amsterdam
- Noorderhof, Amsterdam
- Adelphi, London
- Barbican, London
- Résidence du Point du Jour, Paris
- Funen Park, Amsterdam
- Chassé Park, Breda
- Rabenhof, Vienna
- Oude Haven, Rotterdam

Fragmente

De voorstanders van een traditionele stedenbouw mogen dan veelvuldig de *figure-ground* plannen in *Collage City* hebben aangehaald ter illustratie van de horror vacui die zij bij de moderne stad ervaren, het boek zelf blijkt uiteindelijk niet een eenduidig pleidooi voor de traditionele stad. Het propageert juist een stad die is samengesteld uit fragmenten, die elk getuigen van een verschillende opvatting van de stad. Deze stad, samengesteld uit miniatuur utopieën, vormt de ware ideaalstad.

De idee van deze pluriforme stad lijkt actueler dan ooit. Het is duidelijk geworden dat de homogene maatschappij van 50 jaar geleden voorgoed is veranderd. Zeer uiteenlopende levenswijzen en culturen zoeken elk een plek in onze steden. Dit vraagt om een stad die ook verschillen kent, herkenbare delen waarin gelijkgezinden elkaar vinden, verbonden met het grotere geheel, maar zonder anderen iets op te leggen.

De recente concentratie op (grootschalige) vernieuwing binnen de bestaande stad biedt in dit verband perspectieven. In veel Nederlandse steden (maar ook elders) worden leeggekomen industrie- en bedrijfsterreinen of verouderde woongebieden opnieuw ontwikkeld. De vaak grote maat van deze opgave maakt het bouwen van enclaves mogelijk en, in het licht van een gedifferentieerde samenleving, zelfs wenselijk.

Het moge duidelijk zijn dat dit geen pleidooi is voor een stad die bestaat uit *gated communities*. Integendeel, de kracht van het model ligt in de nabijheid en bereikbaarheid van 'het andere'. De contrasten – en soms zelfs confrontaties – tussen verschillende opvattingen zetten het voortdurende proces van aanpassing en verbetering van de stad voort. De paradox is dus dat enclaves ondanks hun zelfstandige positie een verrijking zijn van de stad als geheel. Ze kunnen de stad de gelaagdheid en meervoudige identiteit geven die passen bij onze huidige maatschappij.

of its own, distinctive parts in which like-minded people can find one another, connected to the greater whole, but without imposing anything on others.

The recent focus on regeneration within the existing city – especially on a mass scale – offers perspectives in this regard. In many cities in the Netherlands (and elsewhere) abandoned industrial and commercial premises or outmoded residential areas are being redeveloped. The usually sizable scale of this challenge makes the construction of enclaves possible, and in light of a differentiated society, even desirable.

Let us make clear that this is not a call for a city made up of gated communities. On the contrary, the strength of the model lies in the proximity and the accessibility of 'the other'. Contrasts – and sometimes even confrontations – between differing visions propel the city's continual process of adaptation and improvement forward. So the paradox is that enclaves, despite their independent position, are a boon for the city as a whole. They can give the city the layeredness and multifaceted identity fitting to our present-day society.

Noot

- 1 Umberto Barbieri, 'Città Ideale', uitreerede TU Delft, 20 oktober 2010.

Literatuur

Colin Rowe en Fred Koetter, *Collage City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1983)
Hans Bernoulli, *Die Stadt und ihr Boden* (Zürich: Verlag für Architektur, 1946)
Aldo Rossi, *The Architecture of the City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1984); oorspr. uitgave: *L'Architettura della Città* (1966)
Umberto Barbieri, 'Città Ideale', uitreerede TU Delft, 20 oktober 2010
En verder de literatuur vermeld onder de projecten in de Plandocumentatie van de stadsenclave

Note

- 1 Umberto Barbieri, 'Città Ideale', farewell address at Delft University of Technology, 20 October 2010.

Bibliography

Colin Rowe and Fred Koetter, *Collage City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1983)
Hans Bernoulli, *Die Stadt und ihr Boden* (Zürich: Verlag für Architektur, 1946)
Aldo Rossi, *The Architecture of the City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1984), originally published as *L'Architettura della Città* (1966)
Umberto Barbieri, 'Città Ideale', farewell address at Delft University of Technology, 20 October 2010
See also the bibliography listed for the projects in the Plan Documentation of *The Urban Enclave*